

Instrumentkunnskap – slagverk

av Morten Wensberg

Det fins veldig mange ulike slagverksinstrumenter. Faktisk så mange forskjellige at det å lage en komplett oversikt i praksis er helt umulig. Det er også en rekke ulike spilleteknikker knyttet til de forskjellige instrumentene, og i en del tilfeller må spilleteknikken tilpasses hvordan den modellen man skal spille på er konstruert. Så både for utøvere og for dirigenter er det mye å sette seg inn i.

Det viktigste man kan gjøre som dirigent er kanskje å sette av nok tid og å skape gode areaer der man får jobbet konstruktivt med slagverkerne når man spiller repertoar som har mye slagverk.

Alle slagverkere, uansett nivå, setter pris på å bli jobbet med og å bli tatt på alvor, så som dirigent skal man ikke vær redd for å sette av tid til slagverket.

Mange dirigenter har nok en tendens til å av og til glemme å jobbe med de klanglige kvalitetene i slagverksspillet og heller fokusere på presisjon og dynamikk. Det skal man selvsagt fokusere på, men det er i tillegg nesten endeløse klanglige og kvalitetsmessige variasjonsmuligheter i godt slagverksspill.

Hvis man dirigerer erfarne slagverkere og man ikke er slagverker selv, er det som regel en god ide å beskrive det lydlige målet man er ute etter, heller enn å gå inn i detaljer som kølvalg, spilleteknikk og så videre. Men hvis man jobber med unge eller mindre erfarne musikere kan det også være nødvendig å jobbe konkret med spilleteknikk. Da kan det være en god ide å hente inn råd og veiledning fra en fagperson hvis man ikke er slagverker selv.

Et annet og viktig aspekt ved slagverk er organiseringen – på flere nivåer.

For det første er det mye utstyr som skal rigges. Det er viktig å etablere gode rutiner for slagverksrigging. Man sparer prøvetid hvis slagverkgruppen er klare til å spille ved prøvestart. Her syndes det mye i mange korps, og ofte kan problemet - i hvert fall delvis - føres tilbake til dirigenten; slagverkerne trenger nemlig å vite prøverekkefølgen i god tid før prøven hvis de skal ha mulighet til å ha oppsettet klart. Planlegging og kommunikasjon er nøkkelord her.

Det er også viktig at man håndterer instrumentene riktig og at man ikke skader dem når man rigger. Alle som bidrar til slagverksrigging og til transport må kjenne til hvordan de ulike instrumentene skal håndteres. Særlig pauker og enkelte melodiske instrumenter kan være sårbare. Igjen kan det være lurt å innhente råd fra faglig ekspertise, hvis man er usikker på hvordan dette løses.

Det samme gjelder vedlikehold av instrumentene. Mange korps tar nok ikke riktig godt vare på instrumentparken sin.

Slagverkgruppen må organiseres i forhold til hvert enkelt stykke som spilles. Hvordan man stiller opp instrumentene kan være helt avgjørende for resultatet, for det er mye logistikk underveis i mange stykker. Dessuten er det ofte nødvendig å gå gjennom partituret med slagverkerne for å bestemme hvilke stemmer som skal prioriteres hvor, dersom man ikke har bemanning til å dekke alle stemmene.

Det beste er om slagverkgruppen har en faglig sterk gruppeleder. I skolekorps bør man definitivt vurdere om slagverksinstruktøren skal ha denne rollen, og at han eller hun også deltar på fellesprøvene. Hvis korpset ikke har en slik lederfigur er det usedvanlig

viktig at dirigenten tar ekstra ansvar før, under, etter og mellom prøvene for at slagverkgruppen skal fungere.

Notasjon

Det har vært gjort mange forsøk på å standardisere slagverksnotasjon, men noen endelig standard er ennå ikke oppnådd og fremdeles er det sånn at komponister og arrangører trenger å definere symbol- og notasjonsbruken i hvert enkelt partitur. En del komponister bruker symboler for å tilkjenne hvilket instrument som skal spilles, ulike former for notehoder for ulike spilleteknikker, symboler for å vise hva slags kølle eller stikke som skal brukes og så videre. I korpssammenheng er nok dette ikke like vanlig som i en del samtidsmusikk, men man kan komme ut for dette også i korpssrepertoar. Det skal da normalt følge med en tegnforklaring både i partitur og i stemmene.

Melodiske instrumenter er alltid notert med femlinjesystem, mens slagverksinstrumenter uten tonehøyde kan være notert på ettlinjesystem.

Inndeling av slagverkinstrumenter

Det er vanlig å dele inn de ulike slagverkinstrumenter etter to ulike systemer:

- 1) Om instrumentet produserer en bestemt tonehøyde eller om det produserer en uklar (eller ingen) tonehøyde.

Når det gjelder bestemt eller uklar tonehøyde er det av og til flytende overganger, og enkelte instrumenter befinner seg i en gråson.

- 2) Etter det såkalte Hornbostel-Sachs-systemet, først publisert i 1914 av Erich Moritz von Hornbostel og Curt Sachs, der de deler inn alle musikkinstrumenter – ikke bare slagverk – i fire ulike grupper:
 - a) idiofoner – instrumenter som lager lyd ved å selv vibrere
 - b) membranofoner – instrumenter som lager lyd ved et vibrerende membran
 - c) kordofoner – instrumenter som lager lyd via vibrerende strenger
 - d) aerofoner – instrumenter som lager lyd via vibrerende luftkolonner

Litt trivia: Curt Sachs publiserte i 1940 - fem år etter hans kollega Hornbostel var gått bort - en bok kalt "The History of Musical Instruments" der han la til en femte kategori - e) elektrofoner. Denne kategorien regnes ikke som en del av det opprinnelige Hornbostel-Sachs-systemet. Blant elektrofonene finner man synthesizer, Hammondorgel, trommemaskin, theremin og flere.

Slagverksinstrumenter med bestemt tonehøyde

Idiofoner

Xylofon

Xylofonen klinger en oktav høyere enn notert og det fins ulike modeller som har 4, 4 ½ eller 5 oktavers register. Som oftest spilles den med to køller – en i hver hånd. Køllehodene er laget av ulike materialer; ebonitt, hardgummi eller plastikk, tre og garn. Ulike materialer med ulik hardhet gir ulik klang og dynamikk.

Marimba

Marimbaen er beslektet med xylofonen, men er et større instrument. Hver stav er bredere, lengre og flatere på en marimba enn på en xylofon, og resonatorene – som henger under stavene og forsterker lyden – er større. Derfor er også etterklangen lengre enn på en xylofon. Marimbaen har ofte fire oktavers register, men det fins også instrumenter med fire og en halv oktav eller fem oktavers omfang. Marimbaen klinger som notert.

Spilleteknikken er i prinsippet det samme som på en xylofon, men det er ganske vanlig å også bruke fire køller – to i hver hånd – for å spille akkorder.

Vibrafon

Vibrafonen har metallstaver og skiller seg fra alle de andre melodiske slagverksinstrumentene ved at den har en elektrisk motor som beveger vifter inne i resonatorene. Dette gir en særegen vibrato i klangen – derav instrumentets navn.

Motoren kan skrues av og på og hastigheten kan også reguleres.

Vibrafonen har en pedal, litt sånn som et klaver - så lenge pedalen presses ned med foten, klinger stavene fritt. Slipper man pedalen opp dempes de.

Akkurat som på xylofon og marimba fins det et utall varianter køllehoder som gir ulike klanglige og dynamiske nyanser – de vanligste er garnhoder og gummihoder.

Man kan også spille (stryke) på kortsiden av vibrafonens staver med en cello- eller bassbue. Resultatet er en spesiell, syngende klang.

Klokkespill

Klokkespill har ulike navn på ulike språk; *Glockenspiel* (ty.+en.), *campanelli* (it.) *jeu de timbres* eller *carillon* (fr.) – kan også bli kalt *bells* eller *orchestral bells* på engelsk.

Marsjeringsvennlige klokkespill kalles lyrer.

Instrumentet klinger to oktaver over notert og har et register på to og en halv oktav.

Stavene er av metall, akkurat som på en vibrafon, men hele instrumentet er mindre.

Køller av gummi, plastikk eller tre fins, og på klokkespillet er det dessuten vanlig – i motsetning til på de andre melodiske instrumentene – å bruke messingkøller. De gir en distinkt, klar og tydelig klang som kan bære gjennom selv en en fortissimo tutti-klang.

Rørklokker

Rørklokker heter *chimes* eller *tubular bells* på engelsk, *Glocken* på tysk, *campane* på italiensk og *jeu de cloches* på fransk. Rørklokker har 18 eller 20 rør som er stemt kromatisk. Omfanget er fra enstrøken C til tostrøken F (eller til tostrøken G med 20 rør).

Instrumentet har pedal, slik som vibrafonen. Man bruker hammerliknende køller som har skinn eller av og til garn i anslagsfeltet.

Crotales

Crotales (*Zimbeln* på tysk) kalles av og til *antique cymbals* på engelsk. De er flate metallskiver i ulike diametere som er montert på stativ. Det fins ulike sett med ulike registre, men det vanligste er et kromatisk instrument med omfang fra notert tostrøken C til trestrøken C. Det klinger to oktaver over notert.

Metallkøller er vanligst. Man kan også spille på crotales med en cello- eller bassbue ved å stryke langs kanten på skivene. Det gir en helt spesiell og ganske gjennomtrengende lyd.

Flexatone

Flexatone har en klang som kan minne om en "syngende sag". Ved å riste på instrumentet setter to fjærbelastede, stangmonterte trekuler i gang lyden ved at de

treffer det tynne stålmembranet som er plassert midt i mellom kulene. Tonehøyden kan justeres ved å endre spenningen i stålet ved hjelp av tommelen.

Krytallglass

Man spiller på krytallglass (vinglass) ved å fukte fingrene og å stryke glassene langs kanten. Man kan endre intonasjonen ved å fylle på eller helle ut vann fra glasset.

Celesta

Celestaen er et tangentinstrument med register fra notert lille C til firstrøken C. Klangene minner om et klokkespill, men er mykere, mildere og har ikke samme gjennombruddskraft. Hammerne inne i instrumentet treffer metallstaver som ligger over en resonanskasse av tre. Celestaen har pedal.

Membranofoner

Pauker

Andre navn; *timpani* eller *kettle drums* (en.), *Pauken* (ty.), *timbales* (fr.).

Pauker fins i ulike størrelser, og hver størrelse har sitt register – store pauker går dypere enn små. Alle har et omfang på ca. en kvint. Det er vanlig å skrive musikk som krever opptil fire pauker – 32", 28", 25" og 23" – tommers instrumenter. Det fins også 21" – tommers pauker, men de er ikke like vanlige.

Paukene stemmes ved å justere pedalen, og ofte må man stemme om flere ganger i løpet av et stykke. Det er en justerbar mal med en pil som indikerer tonehøyden, som kan brukes til å orientere seg når det gjelder intonasjonen – grovt sett. Dette forutsetter at malen er innstilt og justert korrekt. Men utøveren må uansett være i stand til å bruke sitt eget gehør for å finstemme underveis.

Paukekøller kommer i mange ulike hardhetsgrader. De gir ulikt attack, klang og dynamikk. Man kan også legge filtplater på paukene for å endre resonansen. Man bruker hånden til å dempe.

Paukestemmen er alltid notert i bassnøkkel og virvler noteres enten som tremoloer eller som triller.

Roto toms

Roto toms likner på pauker i klangen, men er enklere og lettere instrumenter. De består av et membran som er spent over en sirkulær ramme, uten resonanskasse. Denne rammen er forankret i stativet via en stemmeskrue. Instrumentet stemmes ved å rotere trommen med klokken for å stramme, mot klokken for å slakke.

Kordofoner

Klaver

Det moderne klaveret (pianoet) har 88 tangenter og har et register på over 7 oktaver. Den avanserte mekanikken gir utøveren stor kontroll over anslaget. Noteres i natura over to systemer.

Aerofoner

Fløyter

I denne sammenheng snakker vi ikke om tverrfløyter og piccolo, men om togfløyte, fuglekvisper, *slide whistle*, *tin whistle* og så videre.

Slagverksinstrumenter med uklar tonehøyde

Idiofoner av metall

Cymbaler

Cymbaler (*Becken* på tysk, *piatti* på italiensk) som holdes i par hendene via lærstroppe kalles på engelsk *crash cymbals* og ofte står det cymbal "a2" i partitur og i stemmer. For at klangen skal bli god må utøveren "sette i gang" cymbalene før en innsats – instrumentene bør allerede være i lett vibrasjon. Man ser ofte at utøvere - uhørbart - berører cymbalene like før en innsats, for eksempel ved å slå dem lett mot knærne.

Et cymbal som er opphengt på et stativ heter svevecymbal, eller *suspended cymbal* (*susp. cymb.*) på engelsk. Man kan for eksempel slå enkeltslag, virvler eller skrape på cymbalet. Ulike områder på cymbalet vil gi ulik klang.

Hi-hat er to cymbaler montert mot hverandre med en pedalooperert åpne- og lukkemekanisme. Hi-hat er vanlig i trommesett, sammen med såkalt *ride* cymbal og *crash* cymbal. Forskjellen på de to sistnevnte ligger nok mer i bruken enn i selve konstruksjonen. Selv om mange produsenter selger og markedsfører noen cymbaler som ride og noen som crash, er det likevel anvendelsen som er vesentlig; *ride* er å "ride" med musikken – lage et kontinuerlig rytmisk mønster – mens *crash* er enkeltstående aksentueringer. Ulike utøvere foretrekker ulike typer svevecymbaler – eller det samme cymbalet – til dette.

Fingercymbaler (*Fingerzimeln*, *ty.*, *cymbales digitales*, *fr.*, *cimbalini*, *it.*) er bittesmå cymbaler som enten spilles "a2" eller med ett cymbal som holdes i en hånd og en liten metallkølle i den andre, mer som et svevecymbal.

Triangel

Triangler kommer i mange størrelser, de vanligste er 6", 8" og 10" tommer. Man bruker en metallpinne og kan enten spille enkeltslag eller virvel.

Ambolt

Anvil på engelsk, *Amboss* på tysk, *incudine* på italiensk og *enclume* på fransk. Som regel spiller man ikke på en ekte ambolt men bruker et egnet stålstykke og slår med en metallhammer for å etterlikne lyden av en ambolt.

Kubjelle

I Mahlers 6. symfoni brukes det ekte kubjeller, altså av den typen man får kjøpt på for eksempel Felleskjøpet, men det vanligste i dag er "kubjeller" som er produsert for å være musikkinstrumenter. Spesielt vanlig i latinamerikansk perkusjon. Man bruker normalt en skarptrommestikke til å slå.

Tam-tam og gonger

Tam-tam er den største typen i blant de instrumentene i gongfamilien som har udefinert tonehøyde. Man slår gjerne på en tam-tam med en stor klubbe. Av og til ber komponister om at man skal skrape med et metallobjekt eller stryke kanten med en bue.

Andre gonger er stemte, og de fins i kromatiske intervaller. De regnes likevel gjerne for å ha uklar tonehøyde, fordi overtonene gjør at de klinger "ustemt" – litt sånn som kirkeklokker gjør.

Wind chimes

Det fins tre typer wind chimes; av bambus, av glass og av metall. Alle består av pinner av ulik og lengde som henger på et stativ, sortert fra liten til stor. Lyden oppstår når disse pinnene slår mot hverandre. Man bruker hendene til å starte og stoppe bevegelsene i pinnene.

Sleigh bells

Sleigh bells heter *Schellen* på tysk, *sonagli* på italiensk og *grelots* på fransk. Man holder dem i hånden og rister. Dette er et typisk sesonginstrument, og høres oftest i desember.

Idiofoner av tre

Wood blocks

Wood blocks kommer som regel i sett med tre, fire eller fem rektangulære blokker i gradert størrelse. Hver blokk er laget av ett stykke tre som er hulet ut.

Man bruker trommestikker eller køller fra melodisk slagverk når man spiller.

På italiensk kalles de *blocci de legno cinese* – ”kinesiske treblokker”.

Temple blocks

Temple blocks stammer fra asiatiske religiøse instrumenter og likner mye på wood blocks, men har en hulere klang. De kommer tradisjonelt i sett med fem ulike treblokker som er formet som skjell i motsetning til wood blocks som er rektangulære. Temple blocks er litt mer sårbare og delikate instrumenter enn wood blocks. Mange korps kjøper derfor mer holdbare, industrielt produserte, og ofte rektangulære ”temple blocks” i plastikk.

På italiensk kalles de *blocci de legno coreano* – ”koreanske treblokker”.

Claves

Latinamerikansk instrument som består av to trepinner som slås mot hverandre.

Kastanjetter

Kastanjetter har sin opprinnelse fra Middelhavet, er laget av tre og består av to skjellformede skall som slås mot hverandre. Det fins håndkastasjetter og såkalte konsertkastanjetter, i sistnevnte er kastanjettene montert på en liggende plate og man bruker trommestikker til å spille på instrumentet.

Sandpapirblokk

Kalles også *sand block*. To treklosser dekket med sandpapir gnis mot hverandre. Ved å endre sandpapirets grovhet kan man regulere klangfargen.

Maracas

Maracas er fra Latinamerika og består av et belgformet skall av tre eller plastikk som er montert på en stav. Maracasen er fylt med små, harde frø eller liknende og når man spiller på instrumentet hører man innholdet bevege seg.

Vibraslap

Kalles også *jawbone* på engelsk, som betyr ”kjeveben”. Og det var nettopp det instrumentet opprinnelig var; et kjeveben fra et esel, med tenner. Man holder kjeven i

den ene hånden og slår med den andre. Tennene rasler, og det er dette som gir den karakteristiske lyden. I våre dager er det langt mer vanlig å bruke industrielt fremstilte vibraslaps, som er designet for å etterlikne lyden. Her er "tennene" av metall og er montert inne i en resonator av tre. Resonatoren er igjen montert på en bøyd metallstang med en trekule i andre enden. Stangen holdes i den ene hånden og man bruker den andre hånden til å slå på trekulen, noe som setter hele instrumentet i bevegelse.

Guiro

Guiroen er laget av tre. Den er hul og belgformet, og har utskjærte, tverrgående spor på toppen. Man spiller ved å gni en metall- eller trepinne over sporene. Dette er et Latinamerikansk instrument.

Ratchet

Ratchet er et instrument som etterlikner et barns leketøy – en rangle eller skralle. Man sveiver hurtig på en sylinder som er utstyrt med tenner og disse setter igjen et trestykke som er montert i spenn mot tennene i bevegelse. For hver tann som passerer høres et kraftig klikk.

Slapstick/whip

Instrumentet er designet for å etterlikne lyden av en pisk og består av to treplanker som er montert sammen med et fjærbelastet hengsel. Når plankene klappes sammen høres et kraftig smell.

Membranofoner

Skarptromme

Snare drum på engelsk, *kleine Trommel* på tysk, *tamburo piccolo* på italiensk, *caisse claire* på fransk. Skarptrommen har to membraner; toppskinnen er det man spiller på, mens underskinnet vibrerer passivt med. Under den nederste trommeskinnet finner man seidene som kan slås av og på ved å stramme eller slakke dem med en mekanisme på siden av trommen. Når seidene er på får trommen den karakteristiske skarptrommeklangen.

I samspill er det viktig at seidene slakkes når trommen ikke er i bruk, ellers vil lyden fra andre instrumenter kunne sette trommeskinnet i sving slik at seidelyden forstyrrer.

Tenortromme

Tenortrommen (*Rührtrommel* på tysk) er som en dyp skarptromme, men er uten seider.

Field drum

Field drum er også større og dypere enn en skarptromme, og denne har seider. Så klangen likner på skarptrommens, men er mørkere.

Basstromme

Bass drum (en.), *grosse Trommel* (ty.), *gran cassa* (it.), *grosse caisse* (fr.).

Stortommer kommer i mange størrelser. Alle korps må ha minst tre typer; en konsertstortomme til innendørs bruk, en marsjeringsstortomme som kan bæres med stropper, og en pedalstortomme til trommesettet. Å bruke pedaltromme eller marsjtromme som erstatning for konsertstortrommen er ikke tilfredsstillende.

Man bruker filttepper eller filtskiver til å endre resonansen i stortrommen. Man bruker hånden til å dempe.

Tom-toms

Tom-toms kan stemmes til å ha omtrentlige tonehøyder. De kommer i flere størrelser og monteres på stativ hvis de ikke er gulvstående. I trommesett er det vanligst med tom-toms som har to skinn, men det fins også såkalte konserttom-toms som bare har ett skinn og har åpen bunn. Man bruker gjerne trommestikker eller av og til køller fra melodisk slagverk til å spille.

Timbales

Timbales er latinamerikanske trommer som må ikke forveksles med pauker, som heter nettopp *timbales* på fransk. På tysk kalles de *Kuba-pauken*, på fransk *timbales cubaines* og på italiensk *timpanetti*.

Timbales kommer i par og monteres på stativ. De forveksles ofte med konserttom-toms siden de også har åpen bunn, men er laget i metall og ikke i tre, slik som tom-toms. Klengen er en del skarpere.

Bongos

Bongos fins i ulike størrelser, er laget av tre og kommer i par. De har skinn på toppen og er åpne i bunn. Tradisjonelt holder man trommene mellom bena og spiller med hendene, men kan også montere dem på stativ og spille med stikker, køller eller med hendene.

Congas

Congas er høye, slanke trommer med lett elliptisk form. De er åpne i bunn og står på stativ. Tradisjonelt spiller man med hendene.

Tamburin

Tamburinen er et eldgammel instrument og er for eksempel omtalt allerede i bibelen. Instrumentet består av en skinntrukket sirkulær treramme med innfelte små cymbaler som rasler med når man spiller på skinnen. Man spiller gjerne med hendene, eller bare med en finger i svake partier, men man kan også sette tamburinen på et stativ og spille med stikker.

Lion's roar/string drum

Instrumentet kalles Lion's roar fordi det skal etterlikne lyden av et løvebrøl. Mens navnet "string drum" henspiller på hvordan det er designet. Instrumentet er en ettskinns tromme der man har laget et hull midt i skinnen. Gjennom hullet trer man et tau som så trekkes hurtig i gjennom slik at friksjonen skaper en lyd som minner om et løvebrøl.

Aerofoner

Sirener og bilhorn

En del komponister har brukt bilhorn – av den gamle typen, der man klemmer på en gummibelg – og gamle sveivesirener i sine verker som spesielle effekter.